

говитрати, що дозволяє їм зберігати задоволеність роботою.

Професійне вигорання не властиве співробітникам з великими професійними домаганнями, активними стратегіями подолання труднощів і прагненням самореалізуватися у професії. Таким чином, висока професійна активність (трудоголізм) сама по собі не є чинником формування професійного вигорання, а в поєднанні з позитивною життєвою установою, позитивною оцінкою успішності власної професійної діяльності й ефективними стратегіями подолання може сприяти особистісному зростанню співробітників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Практикум по психології професійної діяльності / Під ред. Г.С. Нікіфорова, М.А. Дмитрієвой, В.М. Снедкова. – СПб.: СПбГУ, 2000.
2. Психологія менеджменту /Под ред. Г.С.Никифорова. – СПб.:Питер, 2004.
3. Рогинська Т.І. Синдром вигорання в соціальних професіях // Психологічний журнал. - 2002. - Т 23. № 3. - С.85-95.

УДК 159.2

Шайхлісламов З.Р., к. психол. н., заступник начальника Науково-методичного центру навчальних закладів МНС України, м. Харків

ЦІНІСНО-ЗНАЧЕННЄВІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК ФАКТОР ПЕРЕЖИВАННЯ НАСЛІДКІВ ПСИХІЧНОЇ ТРАВМИ

Присвячено проблемі переживання людиною психологічних наслідків психічної травми. Висувається ряд припущень щодо вирішення проблеми суб'єктивного сприйняття особистістю травматичного досвіду. Дається короткий огляд основних підходів до визначення провідних факторів переживання травматичного досвіду. Розглядається роль ціннісно-значеннєвих утворень особистості в механізмах переживання психічної травми.

Ключові слова: психічна травма, екстремальна подія, індивідуально-психологічні характеристики, ціннісно-значеннєва сфера особистості.

Актуальність статті. Необхідність вивчення переживання особистістю наслідків психічної травми обумовлена в першу чергу вимогами практики психологічної допомоги людині, що у силу різних причин (індивідуально-особистісних особливостей, обставин, що склалися) виявилася підданою впливові факторів психотравмуючої ситуації. На користь значимості розв'язання цього завдання говорять наступні аргументи. По-перше, розвиток цивілізації створює можливість виникнення великих, у тому числі глобальних катастроф, що супроводжуються відчуттям безсилля й безпорадності великої кількості людей перед нещастями. По-друге, проблема має величезну практичну значимість, оскільки посттравматичні стресові порушення дістають все більшого поширення серед населення. По-третє, відсутність чітких теоретичних концепцій, що пояснюють причини, механізми, особливості динаміки віддалених наслідків травматичного досвіду, породжує значні труднощі в діагностиці, профілактиці й реабілітації потерпілих. Аналіз наукової літератури дозволяє робити висновок про величезну кількість емпіричного матеріалу, накопиченого дослідниками за час вивчення психологічних наслідків травматичного досвіду, що погано піддається систематизації. В уявленнях різних авторів щодо причин виникнення віддалених наслідків немає єдиної думки. "Успішність" переживання психічної травми обумовлена впливом на особистість ряду факторів як зовнішніх, об'єктивних, тобто тих, що мають відношення головним чином до характеристик ситуації, що травмує, соціального середовища, так і внутрішніх, що стосуються психофізіологічних, характерологічних особливостей індивіда і його особистісних якостей.

Метою роботи є аналіз основних підходів до визначення провідних факторів переживання травматичного досвіду та визначення ролі ціннісно-значеннєвих утворень особистості в механізмах переживання психічної травми.

Виклад основного матеріалу. Іноді при розробці проблем переживання особистістю наслідків впливу екстраординарної події акцент робиться на виділенні деяких параметрів ситуації, що травмує, що безпосередньо впливають на важкість психологічних наслідків травми. R. Price, не заперечуючи значимої ролі психологічних характеристик особистості у формуванні різного роду психічних відхилень, підкреслює особливу важливість фокусування уваги на особливостях ситуації [14, С.108]. Таке перенесення акцентів, на його думку, забезпечує

дослідника інформацією про стресори ситуації, що сприяють виникненню психологічних проблем. Це підвищує можливість діагностування ситуацій підвищеного ризику й зміни умов, що стимулюють виникнення довгострокових психологічних проблем. Ю.А. Олександровський [1], Ю.В. Назаренко й співавт. [9] виділяють такі фактори, значимі для виникнення психогенних порушень, як характеристика екстремальної ситуації (інтенсивність, раптовість, тривалість дії), підтримка оточуючих.

Однак при визначенні стресогенності ситуації ми зіштовхуємося з рядом труднощів. Подібного роду довгострокові психологічні проблеми можуть виникати як у людей, що пережили екстремальний, унікальний досвід, так і в тих (із меншою ймовірністю, але ризик все-таки є), хто стикнувся із труднощами, які зустрічають на своєму життєвому шляху багато з людей, наприклад, важка хвороба, розлучення, смерть близької людини. У той же час такий екстремальний за силою впливу на психіку людини випадок, як ситуація захоплення заручників, катування, у більшості осіб викликають виникнення посттравматичних стресових порушень, однак незначна частина звільнених справляється із психологічними наслідками більш-менш успішно. Сприйняття однієї й тієї ж ситуації кожною конкретною людиною є індивідуальним, у зв'язку із чим виведення середньостатистичних показників може дати певну прогностичну цінність відносно великої групи, але при роботі з конкретною людиною має мало сенсу. Тоді об'єктивний критерій екстремальності втрачається, що й змусило вчених шукати його у внутрішньому, психологічному плані особистості. Тому ряд інших дослідників підкреслюють необхідність систематичного вивчення взаємозв'язку стратегій подолання (копінгу) й індивідуально-психологічних характеристик особистості. На їхню думку, без урахування переломлення ситуації в життєвому світі особистості неможливо пояснити варіабельність реакцій на ту саму ситуацію в різних людей.

Так, у дослідженні Дж. Ормел, Р. Сандермана, Р. Стюарта вивчали особистісні змінні, що визначають ставлення до життєвих ситуацій, що відбуваються. Автори прийшли до висновку, що як дефініції особистісної ранимості виступають нейротизм, самооцінка й локус контролю [10, С. 348]. А.Г. Амбрумовою [2, С. 107] були виділені варіанти особистісних структур, що обумовлюють схильність до переживання психологічної кризи в періоди значних емоційних навантажень.

Досліджувані особистості були охарактеризовані автором у рамках типологічної системи, побудованої на основі розгляду стійкості адаптації й глибини соціалізації. Представлена типологія містить шість типів: інтегрований, компенсаторно-адаптований, дискордантно-адаптований, ригідно-конформний, обмежено-конформний, тип соціально відомих.

О.А. Кравцова із співавт. [6, С. 35] на прикладі дослідження психічних порушень у ліквідаторів аварії на ЧАЕС роблять спробу урахування максимальної кількості факторів як зовнішніх, так і внутрішніх. Фактори, що є значимими для формування психічних захворювань, були умовно розділені ними на 3 групи: 1) об'єктивні фактори аварії (радіаційний вплив, що реалізується через тривалість, час і місце роботи на аварійних об'єктах, хімічний вплив, фізичні й психічні перевантаження); 2) конституціональні фактори (вік на момент аварії, соматична захворюваність); 3) суб'єктивні фактори (сприйняття аварії і її дії, що ушкоджує, оцінка свого стану, своїх можливостей, зміна життєвих цінностей). Однак і в цьому випадку авторам не вдається уникнути відомого протиставлення зовнішнього і внутрішнього, залишається нерозв'язанім питання про механізми переломлення особливостей ситуації в суб'єктивному світі особистості.

М.Ш. Магомед-Емінов [7, С. 31] вказує на можливість застосування до аналізу факторів виникнення віддалених наслідків психотравми ще одного підходу. Їм пропонується варіант такого з'єднання зовнішніх і внутрішніх факторів, що породжує утворення так званих "перемінних взаємодій", що не є ні особистісними, ні ситуаційними, а виступають як теоретичні конструкти типу транзакції, у якості якої може виступати, наприклад, "дисоціація структури Я".

Подібної позиції дотримується у своїх дослідженнях Ф.Є. Василюк [4]. На його думку, у психологічному світі час від часу виявляються особливі феномени, трансцендентні йому, наприклад, труднощі й біль. Будучи повністю психологічними, вони в той же час вказують на існування самостійного буття, що живе за законами, відмінними від життєвого миру даної особистості: "Інакше кажучи, феномени труднощів і болю вносять у споконвічно гомогенний психологічний мир диференціацію внутрішнього й зовнішнього, точніше, усередині психологічного миру у феноменах труднощів і болю проступає зовнішнє" [4, С. 92].

Таким чином, основна проблема дослідження довгострокових психологічних проблем людини, що пережили травматичний досвід, полягає в наявності в сучасній психологічній науці суперечливої ситуації, представленій у вигляді протилежних позицій в інтерпретації природи стресових порушень. Головну причину дослідницьких труднощів можна визначити як відсутність по теперішній час чітких теоретичних концепцій, що визначають підходи до вивчення психологічних механізмів розвитку посттравматичних порушень. Незважаючи на зростаючий інтерес до цієї проблеми, цілий ряд питань, що стосуються уявлень про механізми функціонування психіки людини, що переживає наслідки психічної травми, природи й причин посттравматичного стресового порушення, не одержав однозначних трактувань. У числі найбільш значимих питань, що вимагають відповіді у зв'язку зі значними методологічними утрудненнями, стоїть проблема відображення параметрів психотравмуючої ситуації у внутрішньому, суб'єктивному світі особистості.

На наш погляд, розгляд ідеалу "вдалого" переживання травматичного досвіду в контексті ліквідації симптоматики стресових порушень, підвищення адаптивних можливостей людини істотно збіднює уявлення про наслідки психічної травми. За рідкісним винятком (Л.І. Анциферова, Ф.Є. Василюк, М.Ш. Магомед-Емінов, В. Франкл, S.R. Maddi) в розрахунок не приймається ймовірність позитивного придбання в процесі переживання, такого, наприклад, як можливість особистісного зростання, пов'язаного з переживанням вищих цінностей, знаходження свідомості життя. Ф.Є. Василюк неодноразово підкреслює, що незалежно від того, що є результатом кризи – відновлення життя, перерваного кризою, або його переродження, людина так чи інакше вирішує проблему самотворення, самобудівництва, що є, по суті, творчим процесом, що лежить в основі самоактуалізації особистості. Превалювання ж у дослідженнях феномена психічної травми клінічного підходу має своїм наслідком випадання з поля зору вчених питання впливу ціннісно-значеннєвих утворень особистості на виникнення й динаміку психологічних проблем, що є наслідком стресових порушень.

Нині вже існує чимало досліджень, у яких можна знайти пряме або непряме підтвердження зв'язку психічних розладів і кризових станів особистості з особливостями її ціннісно-значеннєвої сфери [3-5; 7; 8; 11; 12]. Ще В.Н. Мясищев [8] висловлював думку про те, що

у психогеніях патогенну причинну роль мають порушення відношень, що розуміються їм як цілісна система індивідуальних, виборчих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності. Л.І. Анциферова, кажучи про стан проблеми "копінга", або подолання, зауважує, що ця тема стала розроблятися окремо від моральних проблем. На її думку, така позиція є істотною перешкодою на шляху розкриття сутності стратегій подолань психологічної кризи, тому як на цей момент уже є всі підстави вважати, що ці два напрями досліджень об'єднуються тісно й органічно [3, С. 15]. Б.В. Зейгарник припускала, що деякі особливості особистості, у тому числі глибина й стійкість ціннісних установок, орієнтація, здатні перешкодити руйнівному впливу багатьох хворобливих станів (як, наприклад, при психічній травмі) або, принаймні, "відсунути" їх [5, С. 8].

На наш погляд, принципово важливими положеннями у вирішенні проблеми протиставлення зовнішніх і внутрішніх факторів що дозволяють окреслити нові напрями досліджень переживання досвіду, травматичного для конкретної особистості є наступні:

- внутрішній мир людини не є самозамкнутим феноменом. Взаємодіючи із зовнішнім, він вибірково "привласнює" його собі. Так само й об'єктивний мир у сприйнятті індивіда містить у собі суб'єктивні виміри, тому психічна травма не може бути розглянута ні як проста реакція, що виникла у відповідь на екстремальні вимоги, ні як маніфестація одних лише психологічних особливостей особистості;

- основною причиною взаємозв'язку параметрів зовнішнього й внутрішнього миру є їхня виборча відповідність одне одному, обумовлена ціннісно-значеннєвими утвореннями особистості. Інакше кажучи, психіка людини, що переживає віддалені наслідки впливу екстремальної ситуації, не просто відбиває цю ситуацію, а дозволяє виділити з неї те, що найбільшою мірою відповідає особливостям індивіда;

- ми вважаємо, що ціннісно-значеннєві утворення можуть бути "перемінними взаємодіє" зовнішньої й внутрішньої реальності, оскільки вони представляють собою сполучну ланку між внутрішнім миром особистості й об'єктивною дійсністю.

На думку М.Ш. Магомед-Емінова [7, С. 31], екстремальна ситуація здатна змінити значеннєву сферу особистості в напрямі формування біполярної значеннєвої структури, елементами якої будуть смисли, організовані навколо ідеї "життя", з одного боку, і "смерті" – з іншого. Нам також близька ідея про провідну роль значеннєвого

конфлікту в механізмах переживання наслідків психічної травми, однак при розгляді подій, що викликали психотравму, ми не обмежуємося тільки так званими "аномальними", що зіштовхують людину із досвідом смерті.

Дотримуючись уявлення про наявність протиріччя в значеннєвій системі особистості, що переживає несприятливі психологічні наслідки травматичного досвіду, ми наголошуємо на функціонуванні тимчасових локусів смислу, тобто змістів сьогодення в контексті формування певного відношення до майбутнього й минулого досвіду індивіда. Необхідною умовою ефективного для індивіда функціонування в соціумі є синхронізація значеннєвих локусів. Процес синхронізації часових локусів формує особливий стан особистості – актуальний значеннєвий стан, що і регулює процес інтеграції особистості й оточуючої дійсності й багато в чому визначає адекватність суб'єктивної дії щодо об'єктивної реальності [11].

Даний стан являє собою сукупність актуалізованих смислів (досвід, реальність, цілі) і виражається в рівні внутрішньої волі, а отже, у здатності індивіда приймати на себе відповідальність за рішення в ситуації вибору. Адекватне осмислення реальності в сьогоденні є можливим при критичному осмисленні минулого досвіду й щодо індивідуальної мети (тобто майбутнього). За допомогою синхронізації значеннєвих локусів відбувається розширення кордонів суб'єктивної реальності, тобто інтеграція особистості в нові умови життя.

При неможливості піддати значеннєвій атрибуції який-небудь об'єкт або ситуацію реальності, підсилюється внутрішнє напруження, що зберігається доти, поки ситуація не буде включена в більш широкий паттерн усвідомлення. Якесь гранична пояснювальна структура, що не дозволяє витягти смисл із ситуації, або наділити її смислом, спричиняє локалізацію смислу й фіксування індивіда в часовому локусі. Це утрудняє процес синхронізації значеннєвих локусів.

Фіксація індивіда на одному значеннєвому локусі може пояснюватися твердістю кордонів із сусіднім локусом і веде до непроникності границі усвідомлення (осмислювання) об'єктивної реальності. Тобто об'єкти сприйняття й усвідомлення стають однобічними, а самі процеси більш вузькими й ригідними. Особистісні змісти починають носити адаптаційний характер. Людина усвідомлено чи ні удається до різних форм психологічного захисту й сприймає дійсність крізь призму або минулого досвіду, або своїх уявлень відносно майбутнього,

або її поведінка стає респондентною (ситуативною). Тривалість цього процесу веде до несприятливих психологічних наслідків для особистості. Індивід зазнає стану когнітивного дисонансу й певної фрустраційної напруженості. Як наслідок він займає вкрай поляризовану оцінну позицію стосовно елементів об'єктивної реальності й втрачає відчуття себе як суб'єкта значеннєвого відношення. Одночасно відбувається й деформація системи особистісних змістів.

Роль орієнтовної реакції в актуальному значеннєвому стані виконує ціннісно-значеннєва орієнтація особистості – інтерналізоване відношення людини до певних груп цінностей (матеріальних, духовних), система її установок, переконань, переваг і цілей, що виражається в поведінці. Відчуття смислу, виникнувши, дає початок цінностям, які у свою чергу, синергетично підсилюють відчуття змісту. Повторювана реакція спричиняє певний тип актуального значеннєвого стану, що у свою чергу, стаючи фіксованим, набуває статусу особистісної властивості, надалі проявляється як стійкі риси особистості.

На нашу думку, головним фактором, що запускає процес порушення самосвідомості, пов'язаний із психотравмою, є така зміна в значеннєвій сфері особистості, у результаті якого травматична подія, позбавлена когнітивної переробки й не включена у процес осмислення, відділяючись від значеннєвої структури особистості, диссоціюється, перетворюючись в автономне утворення. Це дозволяє індивідові на час відокремити від себе травматичне переживання, що забезпечує психологічний захист від впровадження у свідомість досвіду, що не узгоджується з колишньою системою оцінок та загрожує крахом системи цінностей особистості. Однак якщо травматична подія не буде осмисленою з формуванням ціннісного відношення із включенням у більш широку часову перспективу, результатом може з'явитися фіксація в часовому локусі минулого. Можливо, основним завданням діяльності психіки в переробці травматичного досвіду є не тільки значеннєва переробка події, що травмує, але і її адекватне включення в значеннєвий контекст із формуванням ціннісного відношення особистості.

Таким чином, ми вважаємо, що розширення уявлення про механізми діяльності психіки, що функціонує в кризовому стані, вимагає додаткового вивчення ціннісного переживання. На наш погляд, розуміння феномена посттравматичного стресового порушення як переживання актуального значеннєвого стану, викликаного тимчасовою

локалізацією ціннісно-значеннєвого вектора, дозволить розв'язати існуюче протиріччя в поясненні психологічної природи даного явища.

Висновки. Фактори переживання наслідків екстремального досвіду різноманітні й можуть бути розділені на ситуаційні, особистісні й "перемінні взаємодії".

На теперішній момент можна говорити про існування чотирьох основних підходів до вивчення причин психічної травми. Відповідно до першого підходу, особливість переживання екстремального досвіду можна спрогнозувати, вивчаючи ситуаційні перемінні. Прихильники другого підходу акцентують увагу на індивідуально-психологічних характеристиках особистості. Треті вживають спроби урахування найбільшої кількості факторів, як зовнішніх, так і внутрішніх. Четвертий підхід має справу із перемінними, що не зводяться однозначно ні до зовнішніх, ні до внутрішніх факторів.

Вивчення ціннісно-значеннєвих орієнтацій особистості, що переживає віддалені наслідки психічної травми як сполучної ланки між її внутрішнім миром і об'єктивною дійсністю дозволить пояснити переломлення параметрів обставини, що травмує, через індивідуально-психологічні особливості людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александровский Ю. А. Психические расстройства во время и после чрезвычайной ситуации // Психиатрия и психофармакотерапия. – 2001. – Т. 3. – № 4. – С. 17-29.
2. Амбрумова А. Г. Анализ состояний психологического кризиса и их динамика // Психологический журнал. – 1985. – Т. 6. – № 6. – С. 107 - 115.
3. Анцыферова Л. И. Психология повседневности: жизненный мир личности и "техники" ее бытия // Психологический журнал. – 1993. – № 2. – С.3 - 16.
4. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций: Монография. – М.: МГУ, 1984. – 200 с.
5. Зейгарник Б. В., Братусь Б. С. Очерки по психологии аномального развития личности: Монография. – М.: МГУ, 1980. – 169 с.
6. Кравцова О. А., Румянцева Г. М., Чинкина О. В., Левина Т. М. Психосоматические аспекты развития психических нарушений у ликвидаторов аварии на ЧАЭС // Психиатрия и психофармакотерапия. – 2002. – Т. 4. – № 1. – С. 35 - 49.

7. Магомед-Эминов М. Ш. Личность и экстремальная жизненная ситуация // Вестник МГУ. Сер. Психология. – 1996. – №4. – С.26-35.
8. Мясисев В. Н. Психологическая наука в СССР.– М.: АПН РСФСР, 1960. – Т. 2. – 372 с.
9. Назаренко Ю. В., Колос И. В. Динамическая характеристика психических расстройств у лиц, перенесших Спитакское землетрясение // Медицина катастроф. М., 1990. – С.389-395.
10. Психология социальных ситуаций: Монография. – СПб.: Питер, 2000. – 211 с.
11. Серый А. В. Психологические механизмы функционирования системы личностных смыслов: Монография. – Кемерово: Кузбас-свиздат, 2002. – 183 с.
12. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
13. Maddi S. R. The Story of Hardiness: twenty years of theorizing, research and practice // Consulting psychology journal. – 2002. – № 54. – P. 173 - 185.
14. Price R. Risky Situations // Toward a psychology of Situations: An Interactional Perspective / Ed. by D. Magnusson. – Hillsdale. – 1981. – P. 106 - 112.

УДК 159.98

***Шапар В.Б.,** к. психол. н., доцент, начальник кафедри прикладної психології УЦЗУ*

***Шматко О.В.,** к. технічних н., доцент УЦЗУ*

***Паніна М.В.,** студентка УЦЗУ*

РОЗРОБКА СИСТЕМ ПСИХОДІАГНОСТИКИ ДЛЯ ВІДБОРУ СПЕЦІАЛІСТІВ ПІДРОЗДІЛІВ МНС З ВРАХУВАННЯМ ЇХ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ

У статті наведено систему підтримки прийняття рішень яка базується на даних психологічного теста Кеттела, результати якого використовуються для побудови вектора особистості кожного співробітника, згідно з ступеню зближення цих векторів видаються рекомендації відносно можливості співпраці двох або декількох індивідуумів в одному колективі.

Ключові слова: комп'ютерні системи психодіагностики, особистісні якості людини, формування колективів.